

LUCKNOW MUSEUM

THE
PRINCESS OF WALES
SARASWATĪ-BHAVANĀ TEXTS

No. 37.

THE
UPANIDĀNA-SŪTRA
OR
SĀMAGĀNĀM CHANDAH

GOVERNMENT SANSKRIT LIBRARY
BENARES.

1931

Q
19

e. 1-0-0.

STATE MUSEUM. LUCKNOW

LIBRARY

Acc. No. _____

Book No. _____

H. 109

CC-0. Agamigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

891.29

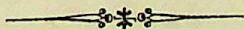
Provincial Museum,
Lucknow

THE
PRINCESS OF WALES
SARASVATĪ-BHĀVAṆA TEXTS

No. 37.

— • —
EDITED BY
GOPĪNĀTHA KAVIRĀJA

— — —
THE
UPANIDĀNA-SŪTRA
OR
SĀMAGĀNĀM CHANDAḤ

*Printed by Jai Krishna Das Gupta
At the Vidya Vilas Press, Gopal Mandir Lane,
Benares City.*

— — —
1931

उपनिदानसूत्रम्

अथवा

सामगानां छन्दः

THE

UPANIDĀNA-SŪTRA

OR

SĀMAGĀNĀM CHANDAḤ

EDITED WITH INTRODUCTION ETC,

By

MANGAL DEVA SHASTRI

M. A., D. PHIL. (OXON.)

Librarian

Government Sanskrit Library

Sarasvatī Bhavana, Benares.

1931.

INTRODUCTION

I. HOW I CAME TO EDIT THE WORK.

It was in the beginning of 1930 that I, for the first time, examined in detail a MS. (hereafter called B¹) of the Upanidāna-sūtra in the Government Sanskrit Library, Benares. The examination revealed that it contained a work which was of considerable importance for the Vedic metre in general and especially for the metres of the Sāma-veda. I at once made up my mind to bring out a critical edition of the work. But the paucity of the manuscript material seemed to offer a great difficulty. Up to that time there was no indication that there was any other MS. of the same work in our Library. None of our Manuscript Catalogues mentioned any other MS. of this name. A reference to the catalogues of other manuscript libraries proved equally discouraging, as I did not come across this name anywhere in those catalogues. Under these circumstances I most reluctantly gave up the idea of its edition for the time being. Only one MS. did not appear to be enough for the purpose of its critical edition.

Fortunately only a few days after, I happened to read through the Yajuh-sarvānukramaṇī with the commentary of Deva Yājñika. In this commentary I noticed a great many Sūtras on metre quoted from a work called Chandogapariśiṣṭa. On examination, to my great but at the same time pleasant surprise, I found that the Sūtras were quotations from our Upanidāna-sūtra which was called here Chandogapariśiṣṭa. It led me to re-examine the above-mentioned sources with a

view to find out whether they referred to any MS. of the work by the name Chandogapariśiṣṭa or by any other name which had any connection with it through sense or sound. The result of this re-examination was very encouraging. I found the work mentioned in several manuscript catalogues under different names such as छन्दः, सामगानां छन्दः, छन्दःपरिशिष्ट. The details in this respect will be found below.

The fact that this work is, a few times, mentioned in the "Annual Catalogues of Sanskrit MSS. Existing in Oudh" (see III. 6 and XIII. 28) led me to guess that there might be at least one more MS. of the work in our Library also. I began to examine our catalogues, along with the bundles of MSS., most patiently. After a most careful search, of bundles after bundles, lasting for many days, one fine morning, to my great pleasure, I came across one MS. (called hereafter B²) of a work called Chandah which on examination turned out to be identical with the Upanidāna-sūtra. Having thus secured two MSS. of the work I at once set myself to the preparation of its critical edition.

II. THE MS. MATERIAL.

This edition is based on the above-mentioned two manuscripts (B¹ and B²) belonging to the Government Sanskrit Library, Benares. It is worth while to describe them here in detail.

B¹.—The first MS., called B¹ by myself, begins on folio 1^b and ends on fol. 8^b. There are on an average 10 lines in a page and 21 letters in a line. The size of the fols. is 7·7" × 4·1" inches.

It begins thus:--(sic) ॐ नम सामवेदाय नमः । अथात-

इच्छंदां विचयं व्याख्यास्यामो । गायत्र्युष्णिगनुष्टुब् बृहती पंक्तिस्त्रि-
ष्टुब्जगतीति सप्तार्षाण्येकाक्षरपदादीनि चतुरक्षराधिकानि प्रतिच्छंदसं
गायत्र्यादीनाम्.....

It ends thus :—(*sic*) यथा छंदोभिराछंदा देवान्मत्स्यानिवो-
दके नह्यपश्यत्पुरा मृत्युरमृतत्वं गतो गताः । छंदोविदेव विस्तु धर्म-
तस्तद्गुणाश्रितः । छंद । सामेति सालोक्यममृतत्वं च गच्छतीत्याह
गार्ग्यो गार्ग्यः ॥ ८ ॥ इति उपनिदानं समाप्तं ॥ श्री संवत् १६७५ वर्षे
आश्विनवृदे २ गुरे त्र० श्रीवदाससुत त्र० मांभां (? or डां) एत्यखितं
यदि शुद्धं शु.

On the title-page is written probably by a later hand: (*sic*)

उपनिदान ८ पत्राणि ८
तत्र० केशवजीसूत् रतनजीनी पोथी सहो ॥
गीरधरजी प्रभुजी पाठनार्थ ॥

त्रा० (name illegible) ने भाग आवा

Another hand, probably of our own Library, has written on the same page: ७० उपनिदानसूत्रम्

After the colophon, given above, a later hand has written one line which is not quite distinct. It mentions त्रिपाठि केशव and संवत् १६९३ (?).

The whole work is divided into eight sections or chapters. The ending of the chapters is indicated only by the number, in figure, of the particular chapter; for example, the end of the first chapter is shown only by the number ॥ १ ॥ painted red. The end of chapter VIII is indicated similarly by ॥ ८ ॥ after इत्याह गार्ग्यो गार्ग्यः (see the ending of the MS. given above).

The text of the Sūtras, as is evident from a few lines of the beginning given above, is given continuously with *sandhi* and without any break. Nor are they numbered in any way. Even the four

stanzas at the end are not numbered, though every half-stanza is followed either by one or two strokes like | or ||.

पृष्ठमात्रा is often used in the MS.

B².—The second MS., colled B² by myself, begins on fol. 1^b and ends on fol. 7^b. There are on an average 10 lines in a page and 25 letters in a line. The size of the fols. is 8. 4" × 4. 2" inches.

It begins thus:—(sic) ओन्नमः सामवेदाय नमः ॥ श्री गणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ अथातश्छंदसां विचयं व्याख्यास्यामो' गायत्र्यु-
ष्णिगनुष्टुप् बृहती पङ्क्तिस्त्रिष्टुब्जगतीति सप्तार्षाण्ये'काक्षरपदादीनि
चतुरक्षराधिकानि प्रतिछंदसं' गायत्र्यादीनामुत्कृतिरवसानं' छंदसा-
मार्षं' लौकिकं' च'.....

It ends thus:—(sic) यथा छंदोभिराछंदानां' देवान्मत्स्या-
निवोदके ॥ नह्यऽपश्यत्पुरा मृत्पु'रमृतत्वं' ततो गताः ॥ ३ ॥ छंदो-
विदेव विप्रस्तु' धर्मतस्तद्गुणाऽश्रितः ॥ छंदसामेति सालोक्य'ममृ-
तत्वं च गच्छतीत्याह भगवान् गार्ग्यो गार्ग्यः ॥ १० ॥ ४ ॥

इति छंदः समाप्तः ॥ संवत् १७१४ वर्षे आद्रवदि १० लिखितं
व्या० जनासुतव्या० खोखलासुत व्या० गोकलसुत व्या० गदाधरेण
लिखितं ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥ परोपकारार्थं च ॥ श्री ॥

This MS. wholly agrees with B¹ in its division of the chapters and in the manner of indicating their ending, with the only exception that the ending of chapter VIII is shown here by || ८ || just before, and not after, the last four stanzas. The significance of || १० || after गार्ग्यो गार्ग्यः, as shown above, is not quite clear.

Like B¹ it also gives the text of the Sūtras continuously and does not number them. But the MS. differs from B¹ in this respect that the scribe, or more likely a later reader, of the MS. made an attempt to divide the text of the Sūtras by strokes like | written

above the lines, as will be evident from the beginning and ending given already. The division of the text of the Sūtras shown by such strokes in the MS. does not always coincide with that adopted by myself in the printed text, and to my mind is, in many cases, quite arbitrary. A few examples will make this clear; e. g., the Sūtras 4 and 5 given on page 1 of the printed text are shown as only one Sūtra in this MS. So is the case with Sūtras 7 and 8 (page 1) of the printed text. The first two Sūtras given on page 2 of my text are similarly shown as forming only one Sūtra in the MS. This is enough to show the arbitrary nature of this division of B².

Both B¹ and B² write the real *anusvāra* (as in *अनुदांसि*) as *ṇ* and *ṭ* respectively after the preceding syllable.

L=LAHORE MS.

Through the courtesy of my friend Prof. Kailash Nath Bhatnagar, of the Sanatana Dharma College, Lahore, I had the advantage of collating a few folios (i. e., fols. 1, 3, 5) of a photo-copy, in his possession, of a third MS. also, which is referred to in the footnotes by L. He happened to visit Benares in July 1930 and brought these 3 folios with himself in order to show them to me, for which I am grateful to him. I regret I do not remember any details regarding the original MS. of the photo-copy. But it would appear from the foot-notes that the MS. generally agrees with our own MSS.

III. METHOD FOLLOWED IN THE PRESENT EDITION.

As already hinted, the division of the Sūtras, as

given in this edition is not based on any traditional evidence. Though I have derived some help (by way of hints) in this respect from B², I have really depended in this respect on my own judgement. In arriving at my conclusions, of course, I took some help from a comparative study of such works as the *R̥gveda-prātiśākhya*, *Pīṅgala-sūtra* and the *Yajuh-sarvānukramanī*. Under these circumstances, there is some likelihood of my division of the *Sūtras* being incorrect in some cases. It is mainly owing to this likelihood that I have refrained from numbering the *Sūtras*.

As pointed out above, the MSS. show the ending of the chapters only by means of their numbers. Here also I have departed from the traditional evidence in so far that, instead of the mere numbers, I have added colophons, e. g. इति प्रथमोऽध्यायः, at the end of each chapter. The word *Adhyāya*, assigned to these chapters, is also mine and has no traditional basis, as far as my information goes. The stanza

ब्राह्मणात्ताण्डिनश्चैव पिङ्गलाच्च महात्मनः ।

निदानादुक्तशालाच्च छन्दसां ज्ञानमुद्धृतम् ॥

on page 23 as well as the fact that the work is divided into eight chapters led me to use the word *Adhyāya* for them on the analogy of the *Pīṅgala-sūtra*, which also consists of eight *Adhyāyas*. As regards the last four stanzas, I have excluded them, on the evidence of B², from chapter VIII. They are clearly of a sort of an appendix.

References for the Vedic quotations given in the work have been shown in the foot-notes. Besides,

I have also given references to some parallel passages in other works on metre.

IV. NAME AND NATURE OF THE WORK.

As already indicated, the work is named differently in different Manuscript Catalogues. For example, in the "Second Report of Operations in Search of Sanskrit MSS. in the Bombay Circle" by P. Peterson the same work (called Upanidānam in the colophon) is described on p. 113 (see also p. 185), under the name छन्दोविचय; and on p. 180 it is called सामगानां छन्दः; cf. also p. 383 of Aufrecht's Catalogue of the Oxford MSS., 1864. On p. 28 of the "Catalogue of Sanskrit MSS. Existing in Oudh", XIII, it is simply called छन्दः. On pages 38 and 257 of Stein's Catalogue of Jammu MSS, the work is called छन्दःपरिशिष्ट. For other references and details in this respect see Catalogus Catalogorum, Parts I and II. Besides, it has already been pointed out that the commentary of Deva Yājñika on the Yajuh-sarvānukramaṇī refers to the same work by the name छन्दोगपरिशिष्ट several times, see pp. 7, 327. Even our MSS. name it differently.

It being so, it was a question as to which name should be given to the work in this edition. Any of the above-mentioned names apparently would have done equally. But I prefer to adopt the present name, firstly, because it is more significant than the others inasmuch it readily signifies the nature of the work that it is, like the Nidāna-sūtra, connected with the Sāmaveda. It also shows the dependence of this work on the Nidāna-sūtra, which is clearly stated in the stanza : ब्राह्मणात्ताण्डिनश्चैव etc. quoted above. Moreover, the

MS. B¹ which calls it Upanidāna is the oldest, as far as I know, of all the dated MSS. of the work.

Though B¹ calls it merely Upanidāna, I have named it Upanidāna-sūtra because it is really in the Sūtra style.

As regards the nature of the work, it is obviously of the same type as the Anukramaṇī literature of the other Vedas. Like the Ṛgvedic Chandonukramaṇī of S'aunaka, it also aims at giving an Anukramaṇī of the metres of the Sāmaveda-saṁhitā, with the only difference that like the Sarvānukramaṇīs of Kātyāyana it also gives, in the first three chapters, a general outline of the Vedic metres and that chapter VIII is also of a general character.

V. CONTENTS AND SCOPE OF THE WORK.

As already stated, the first three chapters of the Upanidāna-sūtra are of a general character. The first chapter gives the names of the seven Ārṣa metres, describes their nature and details their varieties.

The second chapter deals with the defective and Aticchandās metres, and describes the method of determining the real nature of doubtful metres and other allied matter.

The third chapter deals with the Daiva, Āsura and Prājāpatya metres on the one hand, and those of Yajuh, Sāman and Ṛg on the other.

Chapters IV to VII form the nucleus of the book and deal with the metres of the Sāmaveda-saṁhitā in detail as follows :—

Chapters IV and V* give the Anukramaṇī of the

* There is one doubtful point on p. 12, line 1. While the whole chapter deals with metres of the stanzas occurring in the

metres of the Pūrvārcika. Chapter VI gives that of the Āraṇya-kāṇḍa † and the Mahānāmnyārcika ‡.

Chapter VII deals with the metres of the Uttarārcika. It must be pointed out here that the method of treatment adopted in this chapter is rather different from that followed in the preceding chapters. While the preceding chapters give metres of the stanzas of the Pūrvārcika etc. exhaustively in detail, this chapter deals only with exceptional cases; cp. in this connection, तृचर्चे पूर्वास्वेवर्चूत्तराः प्रत्येतव्याः सर्वत्रान्यत्र ग्रहणात् (p. 17, lines 2-3). By the way, it also points out the cases of Vikāras (? = irregular metres).

Chapter VIII deals with the colours and deities of the various metres. This is followed by four stanzas describing the sources of the work and eulogizing the science of metre.

VI. THE DATE AND AUTHORSHIP OF THE WORK.

It is very difficult to assign even a general date to the composition of the Upanidāna-sūtra. The fact that the work is of the same nature as the Anukramanīs of the other Vedas, and is written in the Sūtra style, the tone of its concluding stanzas as well as of the first Sūtra, all this indicates that it must belong to a considerable antiquity. But in spite of all this, it is

Pūrvārcika, it is not clear why the stanza आदित्यैरिन्द्रः सगणः (३०४।१।२३।३) is quoted here. In the printed texts of the Sāmaveda it occurs only in the Uttarārcika.

† Cp. Sāmaveda-samhitā with the Comm. of Śāyana (Bib. Ind.), Vol. II, pp. 243-365.

‡ Cp. Śāyana's Comm. on the Sāmaveda (Bib. Ind.), Vol. II, pp. 366-386.

strange that the work does not seem to have been referred to by any very old author. Even Sāyana does not refer to it, though he points out metres of stanzas in his Sāmaveda-bhāṣya*.

The only work where, so far, I have found the work referred to, and that too very extensively, is the commentary of Deva Yājñika on the Yajuh-sarvā-nukramaṇī. Unfortunately we do not definitely know the date of even Deva Yājñika. There is no doubt that Deva Yājñika lived after Sāyana. He quotes Mādhavācārya many times in his commentary on the Yajuh-sarvā-nukramaṇī as well as in that on the Kātyāyana-śrauta-sūtra. A comparison of these references shows clearly that this Mādhavācārya is identical with Sāyana. For instance, the references to Mādhavācārya on pp. 510 and 733 of Weber's edition (Berlin, 1859) of the Kātyāyana-śrauta-sūtra can be verified respectively from pp. 217 and 337 of Weber's edition (Berlin, 1859) of the Śatapatha-brāhmaṇa.

It is thus clear that Deva Yājñika is later than Sāyana.

As regards the lower limit we can fix it from a MS. of his commentary on the Yajuh-sarvā-nukramaṇī existing in the Govt. Sanskrit Library, Benares. The MS. belongs to the recently acquired Mahidāsa (? = Mahidhara) Collection. It was transcribed at Kāśī in Samvat 1619 and was purchased by Mahidāsa in Samvat 1631 †.

* I have not so far compared the metres as given by Sāyana with the metres as given in this work, and so cannot say whether he is, in any way, even indebted to this work.

† For another MS. of the same work, dated Samvat 1602, see p. 194 of the Catalogue of the Poona MSS., 1916.

Deva Yājñika must have lived at least about 50 years before this. It is likely therefore that the Upanidāna-sūtra which is quoted as an *authority* by Deva Yājñika existed even before Sāyana. If so, the question still remains why Sāyana did not utilize it. *

As regards the authorship, really we do not know any thing. It is not clear whether the concluding words : इत्याह भगवान् गार्ग्यो गार्ग्यः have reference only to the last few stanzas or to the whole work. In the latter case it can only mean that the work was composed by one belonging to the school of Gārgya; because Gārgyaṭ himself who is older than Yāska cannot have composed this work which, on its own admission, is partly derived from Piṅgala who is later than Yāska.

VIII. CONCLUSION.

In conclusion, it is my pleasant duty to express my thanks to the learned editor of the Princess of Wales Sarasvatī-Bhavana Texts for the inclusion of this work in that series, and to my friend Pandita Nārāyaṇa S'āstri Khiste, Sahityāchārya, Assistant Librarian, Govt. Sanskrit Library, Benares, for his ready cooperation in the search of the MSS. of the work.

Sarasvatī Bhavana,
Benares.
May 5. 1931.

}

M. D. SHASTRI.

* I have not yet examined the question as to which of the S'ākhās of the Sāmaveda the Upanidāna-sūtra belongs to. The determination of this question may explain why Sāyana, if he is posterior to the work, does not refer to it.

† Cp. Indische Studien, Vol. VIII. p. 93.

उपनिदानसूत्रस्य विषयानुक्रमणी

पृ०

पङ्क्तयः

प्रथमोऽध्यायः

छन्दोविषयकसामान्यविचारः	१	४-१०
गायत्र्यधिकारः	१-२	{ ११-१६, १
उष्णिगधिकारः	२	२-६
अनुष्टुबधिकारः	"	७-८
गृह्यधिकारः	२-३	{ १०-१८, १-३
पादविशेषाणां गायत्र्यैष्टुभजागता इति संज्ञाः	३	४-५
विराट्छन्दः	"	६-११
पङ्क्त्यधिकारः	३-४	{ १२-१८, १-४
त्रिष्टुब्जगत्यधिकारः	४	५-१२

द्वितीयोऽध्यायः

विशेषावस्थासु छन्दसां शङ्कुमती, निचृत्, भुरिक्, विराट्, स्वराट्, पिपीलिकमध्या, यवमध्येति च संज्ञाः	५	१-८
न्यूनछन्दसां पूरणप्रकारः	"	८-१३
छन्दसां पादाः	"	१४-१५
अतिछन्दसांसि	५-६	{ १६-१७ १-२
उक्तादीनां पञ्चादौ छन्दसांसि	६	३-४
सांशयिकानां छन्दसामवधारणप्रकारः	"	५-९
द्विपदाया एकपदायाश्चाधिकारः	"	१०-१८

तृतीयोऽध्यायः

देवादीनां यजुरादीनां च छन्दसांसि	७	१-१९
----------------------------------	---	------

[२]

चतुर्थोऽध्यायः

पूर्वाचिकच्छन्दसामनुक्रमणी	८	१-१३
" "	९	१-१३
" "	१०	१-१५

पञ्चमोऽध्यायः

पूर्वाचिकच्छन्दसामनुक्रमणी	११	१-१३
" "	१२	१-१२
" "	१३	१-१४

षष्ठोऽध्यायः

आरण्यकारणस्य च्छन्दसामनुक्रमणी	१४	१-१३
" "	१५	१-६
महानामन्याचिकच्छन्दांसि	"	७-१३
" "	१६	१-८

सप्तमोऽध्यायः

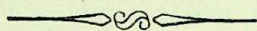
उत्तरार्चिकच्छन्दां (प्रसङ्गेन तद्वत- विकाराणां च) विचारः	१७	१-१३
" "	१८	१-१२
" "	१९	१-१४
" "	२०	१-७

अष्टमोऽध्यायः

छन्दसां वर्णाः	२१	१-१४
छन्दसां देवताः	२१-२२	{ १५-१६, १-१२
ग्रन्थोपसंहारः	२३	१-१७

ABBREVIATIONS

पू० = पूर्वाचिक	of the Sāmaveda-saṁhitā
आ० = आरण्यकाण्ड	„ „ „
महानाम्न्यः = महानाम्न्याचिक	„ „ „
उ० = उत्तराचिक	of the same Saṁhitā

AUTHORITIES MENTIONED IN THE UPANIDĀNA-SŪTRA

			Page	Line
पञ्चालाः	...	...	2	9
अपरे	...	...	„	12
यास्कः	...	...	„	15
एके	...	...	3	3
ताण्डनः	...	...	„	11
„	...	...	„	18
इच्छन्ति	...	...	4	7
एकेषाम्	...	...	8	11
„	...	...	10	2
ब्राह्मणम्	...	...	„	11
एकेषाम्	...	...	11	13
„	...	...	13	11
„	...	...	„	14
„	...	...	15	13
„	...	...	20	3
ब्राह्मणम्	...	...	„	6
ताण्डिन्- ब्राह्मण-	...	...	23	1
पिङ्गल-	...	...	„	2
निदान-	...	...	„	3
उक्थशास्त्र-	...	...	„	3
गार्ग्यः	...	...	„	17

CORRECTIONS.

(With the exception of a few corrections which are necessitated by misprints, a majority of these are the result of a further critical study of the text.)

Page	Line	Correct reading	Incorrect reading
1	5	बृहती पङ्क्तिस्	बृहतीपङ्क्तिस्
7	16	द्विगुणा	द्विगुणाः
„	17	चतुर्गुणा	चतुर्गुणाः

(Both B¹ and B² read this word euphonically combined with the following word as चतुर्गुणादितस्.)

10	5	विराट्छन्दः	विराट् छन्दः
11	8-10	पदपङ्क्तिरग्ने तमये ^६ ति । आविर्मर्या ^{१०} इति पुरउष्णिक् । द्विपदा भवन्ति ।	} पदपङ्क्तिः । to भवन्ति ।
12	10	इन्द्रा ^{१६} येति ^{२०}	
„	20	(१६) पू०	(१६)
„	22	B ¹ . पू० ५।२।२।८	B ¹ .
13	18	(४) पू०	(४)
„	22	(१२) पू०	(१२)
„	23	(१५) पू०	(१५)
14	11	इन्द्र ज्येष्ठमि ^{१५} ति । (i. e., read this as a separate Sūtra.)	इन्द्र ज्येष्ठमि ^{१५} ति
15	4	त्रिष्टुब्वा ^९ वृत्तितः	त्रिष्टुब्वा ^९ वृत्तितः
„	19-23	add 'Cp.' before महानाम्न्यः in all the references.	

Page	Line	Correct reading	Incorrect reading
16	5	पुरीषपदानि ^१	पुरीषपदानि
„	7	सर्व- ^२	सर्व- ^१
„	10	(१) Cp. महानामन्यः ^{१०} . (२) सर्वेB ^१ .	(१) सर्वेB ^१ .
17	2-3	तृचर्चे to ग्रहणात् should be read as one Sūtra.	
„	4	विशोविश	विशो विश
„	7	मत्स्यपायि ते मह ^६ इति should be read as a separate Sūtra.	
18	21	(१७)	(३७)
19	9	वा ^६ वृत्तितः	वा ^६ वृत्तितः
20	2-4	सिद्धा विष्टारपङ्क्तयश्च । अन्त्या ^१ स्वराट् । एकेषां ज्योतिष्मती जगती ।	सिद्धा to जगती
23	17	इत्याह ^३	इत्याह
„	18	समाप्तम् ^४	समाप्तम् ^३
„	20	(३) B ^२ adds भगवान्. (४) इति छन्दः	(३) इति छन्दः

उपनिदानसूत्रम् ।

ओं नमः ।

सामवेदाय नमः ।

अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्यामः ।

गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपङ्क्तिस्त्रिष्टुब्जग-
तीति सप्तार्षाणि ।

एकाक्षरपदादीनि चतुरक्षराधिकानि प्रति-
च्छन्दसम् ।

गायत्र्यादीनामुत्कृतिरवसानम् ।

छन्दसामार्षं लौकिकं च ।

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री ।

चतुःशतमुत्कृतिः ।

चतुष्पाच्चेद् गायत्री षडक्षरैः ।

त्रिपात्पादनिचृत्संज्ञिका*^१ सप्ताक्षरैः ।

अष्टसप्तषड्भिः प्रतिष्ठा ।

षट् सप्ताष्टौ च वर्द्धमाना ।

त्रयोऽष्टकाः स्वभावस्तु ।
 उष्णिगष्टाक्षरौ द्वादशश्च ।
 स चेन्मध्ये ककुब् भवति ।
 स पुरस्तात्पुरउष्णिक् ।
 स एवोपरिष्ठात्परउष्णिक् ।
 चतुष्पाच्चेतससाक्षरैः ।
 अनुष्टुप् चत्वारोऽष्टकाः ।
 त्रिपदाप्यष्टाक्षरो द्वादशौ च ।
 तां ज्योतिष्मतीमिति पञ्चालाः ।
 बृहती त्रयोऽष्टाक्षरा द्वादशश्च ।
 स चेतृतीयः पथ्या भवति ।
 सिद्धेत्यपरे ।
 द्वितीयेन*^१ न्यङ्कुसारिणी ।
 स्कन्धोग्रीवी वा ।
 उरोबृहती यास्कः ।
 प्रथमकल्पेनोपरिष्ठाद्बृहती ।
 विपरीता पुरस्ताद्बृहती ।
 अथापि दशाक्षरावष्टाक्षरौ च ।

नवकैर्वा चतुर्भिः ।

द्वादशाक्षरास्त्रयः सतोबृहती ।

महाबृहतीत्येके ।

अष्टाक्षरैकादशद्वादशानां पादग्रहणे गाय-
त्रत्रैष्टुभजागता इति पादसंज्ञाः^१ ।

त्रयस्त्रैष्टुभा विराट्छन्दः ।

दशाक्षरनियतैर्वा चतुर्भिः ।

त्रिभिर्वा ।

जागतगायत्राभ्यां च विराडेव ।

सैव विष्टारपङ्क्तिः ।

द्विपदा ताण्डिनः ।

क्रमेण जागतौ गायत्रौ च प्रस्तारपङ्क्तिः ।

विपरीतास्तारा ।

जागतौ चेन्मध्ये विष्टारपङ्क्तिः ।

आद्यान्त्ययोस्तयोः संस्तारा ।

सतःपङ्क्तिर्विमिश्रपादा ।

सैव च सिद्धा ।

विष्टारपङ्क्तिस्ताण्डिनः ।

पञ्चकैश्चतुर्भिरक्षरपङ्क्तिः ।

क्वचिद् द्वाभ्यां वा ।

पदपङ्क्तिस्त्रिभिश्चतुष्कषट्काभ्याम् ।

गायत्रैः पञ्चभिः पथ्या ।

ताभ्यां त्रिष्टुब्जगत्यौ चतुष्पदे ।

षट्पदापि जगती ।

गायत्रैरेव पञ्चपदामपि त्रिष्टुभमिच्छन्ति ।

चतुर्भिर्गायत्रैर्जागतेन च तथा जगती ।

त्रिभिर्गायत्रैर्जागताभ्यां च ।

गायत्रश्चेदेकस्त्रिष्टुब्जगत्योरनुष्टुभि चादि-
मध्यावसानगतः पुरस्तान्मध्यउपरिष्टाज्ज्योतिष्म-
त्यो ज्योतिष्मत्यः ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

सर्वच्छन्दःस्वेकेन पञ्चाक्षरेण शङ्कुमती
भवति ।

अथैकाक्षरहीना निचृत् ।

एकाधिका भुरिक् ।

द्वयूना विराट् ।

द्वयधिका स्वराट् ।

अल्पीयो^१मध्या त्रिपात् पिपीलिकमध्या ।

भूयोमध्या यवमध्येति ।

यवाभ्यां यकारवकारविकर्षेण न्यूनानि च्छ-
न्दांसि पूरयेत् ।

नांशब्देन च नदंववर्जम् ।

पदप्रकृत्या च ।

त्व^३शब्दे न्यूनत्वे तुशब्दः^४ पूरणः^५ ।

एकद्वित्रिचतुःपञ्चपदानि च्छन्दांसि भवन्ति ।

भूयो वा ।

अथातिच्छन्दांसि भवन्ति ।

अतिजगती शक्यतिशक्यष्टिरत्यष्टिर्धृतिर-

(१) सर्वं B¹. (२) अल्पीय-B¹. (३) तु-B² L.
(४)-शब्द-B² L. (५) पूरणम् B² L.

तिघृतिः कृतिः प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संकृतिरभिकृति-
रुत्कृतिरिति ।

पञ्चादौ चोक्तात्युक्तमध्ये प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठेत्य-
निर्दिष्टानि^१ ।

सांशयिकानां छन्दसां द्विपदाया ऊर्ध्वं च-
तुर्भागः पादसंज्ञा ।

देवतादितो वृत्तितः ।

स्थानानि^२ ।

पादैर्वा छन्दः ।

अथ द्विपदा ।

अष्टाक्षराभ्यां गायत्री ।

नवाक्षराभ्यां सा स्वराट् ।

दशाक्षराभ्यां विराट्छन्दः ।

एकादशाक्षराभ्यां त्रिष्टुप् ।

द्वादशाक्षराभ्यां जगती ।

एतैरेवैकपदा व्याख्याता ।

बृहतीनां तु दशाक्षराभ्यामष्टाक्षराभ्यां च वि-
चारा पङ्क्तिवत्पङ्क्तिवत् ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

(१) Cp. Indische Studien, VIII, pp. 113, 283, and
Sadguru-siṣya's Vedārthadīpikā (ed. by Macdonell)
p. 76. (२) Cp. Nidāna-sūtra I, 6.

देवासुरप्रजापतीनां यजुःसामर्चिः
 छन्दसि भवन्ति ।
 दैव्येकाक्षरा गायत्री ।
 पञ्चदशासुराणम् ।
 प्रजापतेरष्टौ ।
 षड् द्वादशाष्टादश चेतरेषां क्रमशः ।
 अथ प्रतिच्छन्दोऽक्षरविवृद्धिः ।
 देवयजुषोरेकैकेन ।
 तथा हानिरसुराणाम् ।
 प्रजापतेश्चतुर्भिर्विवृद्धिः ।
 द्वाभ्यां साम्नाम् ।
 ऋचां त्रिभिः ।
 ताविमौ द्वौ त्रिवर्गौ छन्दसाम् ।
 आद्यस्य तु त्रयं त्रयं समेत्यार्ष्यः ।
 परस्य ब्राह्मणः ।
 ऋचां च द्विगुणाः ।
 यजुषां च चतुर्गुणाः ।
 आदितस्त्रितययुक्ता ऋग्यजुषां च सनाम्न्यौ^१ ।
 प्राजापत्या च षोडशभिः षोडशभिः ।
 इति तृतीयोऽध्यायः ॥

(१) यजुःसामर्चिं च Deva Yājñika's Comm. on S'ukla-yajuh-sarvānukramaṇī (ed. Benares) p. 4.

(२) सनाम्नौ B¹.

अथ निर्देशो भवति ।

अग्न आ याहि वीतय^१ इति गायत्रं तिस्रो
दशत्यः ।

त्वमग्ने यज्ञानामि^२ति पिपीलिकमध्या शङ्-
कुमती गायत्री ।

प्रेष्ठं वो^३ऽग्निं व^४ इति विराङ्गायत्री ।

यज्ञायज्ञे^५ति बृहत्यस्तिस्रः ।

आ जुहोते^६ति त्रिष्टुभो^७ द्वे ।

चित्र^८ इमं स्तोममि^९ति जगत्यौ ।

अग्निं नर^{१०} इति विराट्छन्दः ।

प्रभूर्जयन्तं^{११} प्र होता^{१२}रएयोरि^{१३}ति चैकेषाम् ।

अग्न ओजिष्ठमि^{१४}त्यनुष्टुभो^{१५} द्वे ।

पुरु त्वे^{१६}ति परउष्णिक् ।

(१) पू० १।१।१।१.

(३) पू० १।१।१।५.

(५) पू० १।१।४।१.

(७) त्रिष्टुभौ B^२.

(९) पू० १।२।२।४.

(११) पू० १।२।३।२.

(१३) पू० १।२।३।७.

(१५) अनुष्टुभौ B^२.

(२) पू० १।१।१।२.

(४) पू० १।१।३।१.

(६) पू० १।२।२।१.

(८) पू० १।२।२।२.

(१०) पू० १।२।२।१०.

(१२) पू० १।२।३।५.

(१४) पू० १।२।४।१.

(१६) पू० २।१।१।१.

प्र मंहिष्ठाये^१ति ककुप् ।

यद् वा^२ इति परउष्णिक् ।

तद् वो गाये^३ति गायत्रं द्वादश ।

सोमानां^४ गौर्धयती^५ति विराड्गायत्री ।

उप नो हरिभिः सुतमि^६ति निचृद्गायत्री ।

पान्तमृ^७गेकानुष्टुप् ।

इदं ह्यन्वोजसे^८ति वर्द्धमाना गायत्री ।

त्वावत^९ इति पादनिचृद् गायत्री ।

सदा^{१०} कदे^{११}ति भुरिग्गायत्री ।

इदं विष्णु^{१२}रेन्द्र पृत्तु^{१३} निचृद् गायत्री^{१४} ।

अभि त्वा शूरे^{१५}ति बृहत्योऽष्टौ ।

अभि वो वीरमन्धस^{१६} इति पिपीलिकमध्या

विराड्बृहती ।

(१) पू० २।१।२।१.

(२) पू० २।१।२।८.

(३) पू० २।१।३।१.

(४) पू० २।१।५।५.

(५) पू० २।२।१।५.

(६) पू० २।२।१।६.

(७) पू० २।२।२।१.

(८) पू० २।२।३।१.

(९) पू० २।२।५।९.

(१०) पू० ३।१।१।३.

(११) पू० ३।१।४।६.

(१२) पू० ३।१।३।९.

(१३) पू० ३।१।४।९.

(१४) सदा to निचृद् गायत्रा

omitted in B².

(१५) पू० ३।१।५।१.

(१६) पू० ३।२।३।३.

यो रा(?+जा)^१ विराड्बृहती ।
 वास्तोष्पत^२ इत्येकेषामनुष्टुबा^३ पूरणाद् बृ-
 हती भवति ।

असावि देवमि^४ति त्रैष्टुभं तिस्रो दशत्यः ।

प्र वो मह^५ इति विराट् छन्दः ।

चक्रं यदस्याप्स्वा निषत्तमि^६ति च ।

यजामह^७ इति वृत्तितो जगती ।

गायन्तो^८त्यनुष्टुभस्तिस्रः ।

आ नो वयोवयःशयमि^९ति कूर्म्यनुष्टुप् ।

विश्वाः पृतना^{१०} इति जगती ।

प्रथमामतिजगतीमिति हि ब्राह्मणम् ।

उभे यदिन्द्र रोदसी^{११} इति षट्पदापि जगती ।

इन्द्र सुतेष्वि^{१२}त्युष्णिहो^{१३} द्वे ।

पिबा सोममि^{१४}ति विराट्छन्दः ।

अभ्रातृव्य^{१५} इति ककुभः ककुभः ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥

(१) पू० ३।२।४।१.	(२) पू० ३।२।४।३.
(३)-भा. B ² .	(४) पू० ४।१।३।१.
(५) पू० ४।१।४।६.	(६) पू० ४।१।४।९.
(७) पू० ४।१।५।३.	(८) पू० ४।२।१।१.
(९) पू० ४।२।२।२.	(१०) पू० ४।२।४।१.
(११) पू० ४।२।४।१०.	(१२) पू० ४।२।५।१.
(१३) उष्णिहो B ² .	(१४) पू० ५।१।१।८.
(१५) पू० ५।१।२।१.	

अथ पङ्क्तयः ।

स्वादोरित्थे^१ति पथ्या द्वे ।

आग्निं न^२ स्ववृक्तिभिर्^३ भद्रं नो अपि वा-
तये^४त्यास्तारपङ्क्ती ।

न तमंह^५ इत्युपरिष्ठाद्वृहती ।

परि प्र धन्वे^६त्यक्षरपङ्क्तयः ।

पर्यू ष्व^७नु हि त्वे^८ति पिपीलिकमध्ये अ-
नुष्टुभौ पदपङ्क्तिः ।

अमे तमद्ये^९त्याविर्मर्या^{१०} इति पुरउष्णिग्द्विप-
दा भवन्ति ।

विश्वतः^{११} सदा^{१२} याह्य^{१३}ग्ने त्वन्न^{१४} उषा
अप स्वे^{१५}मा नु कमि^{१६}ति विष्टारपङ्क्तयः ।

विराज एकेषाम् ।

(१) पू० ५।१।३।१.

(२) अग्निं नः B¹.

(३) पू० ५।१।४।२.

(४) पू० ५।१।४।४.

(५) पू० ५।१।४।८.

(६) पू० ५।१।५।१.

(७) पू० ५।१।५।२.

(८) पू० ५।१।५।६.

(९) पू० ५।१।५।८.

(१०) पू० ५।१।५।९.

(११) पू० ५।२।१।१.

(१२) पू० ५।२।१।६.

(१३) पू० ५।२।१।७.

(१४) पू० ५।२।२।२.

(१५) पू० ५।२।२।५.

(१६) पू० ५।२।२।६.

इमा नु कमादित्यैरिन्द्रः सगण इति ज्यो-
तिष्मत्यौ वा त्रिष्टुभौ ।

एष ब्रह्मा य ऋत्विज इत्यचेति विश्वस्य
वि सुतय इति गायत्री ।

भगो न चित्र इति त्रिपदासुरी गायत्री ।

इन्द्रो विश्वस्येत्येकपदा गायत्री ।

ब्रह्माण इन्द्रमनवस्ते शं पदमुप प्रक्षे-
र्चन्ति प्रव इन्द्रा या वाजमूर्जा मित्र इति त्रिष्टुभः ।
शं पदं जगती वा वृत्तितः ।

प्रव इन्द्रायेति भुरिक्स्वराजौ ।

त्रिकद्रुक्ष्वेन्द्रयाह्यभि त्वं देवं तव त्व-
न्नयमित्येता अष्टयः ।

(१) पू० ५।२।२।६.

(२) उ० ४।१।२३।३.

(३) पू० ५।२।१।२.

(४) पू० ५।२।२।१.

(५) पू० ५।२।२।४.

(६) पू० ५।२।२।७.

(७) पू० ५।२।२।३.

(८) पू० ५।२।२।१०.

(८) पू० ५।२।१।३.

(१०)-व-omitted in B¹.

(११) पू० ५।२।१।४.

(१२) पू० ५।२।१।५.

(१३) पू० ५।२।१।८.

(१४) पू० ५।२।१।९.

(१५) पू० ५।२।१।१०.

(१६) ५।२।२।८.

(१७) पू० ५।२।२।९.

(१८) पू० ५।२।१।५.

(१८) पू० ५।२।१।१०.

(२०)-ति omitted in B¹.

(२१) पू० ५।२।३।१.

(२२) पू० ५।२।३।३.

(२३) पू० ५।२।३।८.

(२४) पू० ५।२।३।१०.

अस्तु श्रौषड'यां रुचा'ग्निं होतारमि^३त्यत्यष्टयः ।

अयं सहस्रं^४ तमिन्द्रं^५ प्र वो मह^६ इत्यतिजगती ।

उच्चा ते जातमंधस^७ इति गायत्रं चतस्रो दशत्यः ।

पुनानः सोम धारये^८ति बृहती ।

प्र तु द्रवे^९ति त्रिष्टुभो^{१०} द्वे ।

पुरोजिती^{११}त्यनुष्टुप् ।

आ हर्यताये^{१२}ति बृहती भवति ।

अभि प्रियाणी^{१३}ति जगती ।

इन्द्रमच्छेत्यु^{१४}ष्णिक् ।

पवस्व मधुमत्तम^{१५} इति ककुप् ।

स सुन्वे^{१६} एकेषां यवमध्या गायत्री ।

ककुप् प्रगाथशब्दात् ।

य उस्त्रिया^{१७} इति विष्टारपङ्क्तिः ।

सतःपङ्क्तिरेकेषामेकेषाम् ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

(१) पू० ५।२।३।५.

(२) पू० ५।२।३।७.

(३) पू० ५।२।३।९.

(४) ५।२।३।२.

(५) पू० ५।२।३।४.

(६) पू० ५।२।३।६.

(७) पू० ५।२।३।१.

(८) पू० ६।१।३।१.

(९) पू० ६।१।४।१.

(१०) त्रिष्टुभौ B^२.

(११) पू० ६।२।१।१.

(१२) ६।२।१।७.

(१३) पू० ६।२।२।१.

(१४) पू० ६।२।३।१.

(१५) ६।२।४।१.

(१६) पू० ६।२।४।५.

(१७) पू० ६।२।४।८.

अथ रहस्ये छन्दांसि ।

अनिर्दिष्टेषु त्रैष्टुभं सर्वत्र ।

गायत्र्यः ।

यस्येदं^१ स न इन्द्रायै^२ना विश्वानि^३
त्वमेतदिन्द्र इद्धर्यो^४रिन्द्र वाजेषु^५ नियत्वान्वा-
योऽ^६ग्निमीडेऽ^७ग्न आयूंषी^८ति चा^९समापनात् ।

अथानुष्टुभो भवन्ति ।

यज्ञायथा^{११} मयि वर्च^{१२} आ प्रागात्^{१३} सहस्रशी-
र्षा^{१४} इति सप्तर्चः संमील्येषु चोत्तरा ।

अथ बृहती ।

इन्द्र ज्येष्ठमि^{१५}ति वसन्त^{१६} इति विराड्बृहती ।

त्वमिमा ओषधीरि^{१७}ति विराट्छन्दः ।

भ्राजन्ती^{१८}ति पङ्क्तिः ।

(१) आ० १।३.

(२) आ० १।७.

(३) आ० १।८.

(४) आ० २।१.

(५) आ० २।३.

(६) आ० २।४.

(७) आ० २।६.

(८) आ० ३।४.

(९) आ० ५।१.

(१०) वा-(?) B^२.

(११) आ० २।७.

(१२) आ० ३।१.

(१३) आ० ३।७.

(१४) आ० ४।३.

(१५) आ० १।१.

(१६) आ० ४।२.

(१७) आ० ३।३.

(१८) आ० ४।१.

अथ जगत्यः ।

अरुरुचत्^१ प्रक्षस्य^२ विश्वे देवा^३ यशो मा^४ ।

मन्ये वामि^५ति ज्योतिष्मती जगती ।

विश्वे देवा^६इति त्रिष्टुबा^७वृत्तितः ।

विभ्राडि^८त्यंशकैर्जगती ।

इमं वृषणमि^९ति चैकपदा ।

द्विपदा महानाम्न्यः ।

शविष्ठ वज्रिनी^{१०}शो ही^{११}ति च ।

त्रिपदा गायत्र्यः सर्वत्रानादेशो शङ्कुमत्यो
भवन्ति ।

आभिष्ट्वमे^{१२} वा हि शक्रो^{१३} यो मंहिष्ठ^{१४} ईशे
हि शक्रः^{१५} पूर्वस्य यत्ते^{१६} वशी हीति^{१७} विदा राय^{१८}
इन्द्रं धनस्ये^{१९}ति विष्टारपङ्क्तयो विराज एकेषाम् ।

(१) आ० २।२.

(२) आ० ३।८.

(३) आ० ३।९.

(४) आ० ३।१०.

(५) आ० ४।८.

(६) आ० ३।९.

(७) त्रिष्टुबा-B^१.

(८) आ० ५।२.

(९) आ० १।६.

(१०) Cp. महानाम्न्यः३.

(११) महानाम्न्यः ६.

(१२) महानाम्न्यः २.

(१३) महानाम्न्यः ३.

(१४) महानाम्न्यः ५.

(१५) महानाम्न्यः ६.

(१६) महानाम्न्यः ८.

(१७) महानाम्न्यः ८. (or ९, cp. Vedic Concordance).

(१८) महानाम्न्यः ४.

(१९) महानाम्न्यः ७. (?)

स्तोत्रीया ग्रहणाद् वा त्रयोदशपदे पूर्वे चतु-
र्दशपदोत्तमा ।

विच्छन्दःस्वक्षरपरिमाणाः संकृतिप्रभृत्युर्ध्वं
विज्ञेयाः ।

पुरीषपदानि पञ्च पञ्चाक्षराणि ।

गायत्री पदपङ्क्तिर्वा भवति ।

अनिश्चयो वा छन्दसः शकरीणां सर्व^१च्छन्दो
महत्वान्महत्वात् ।

इति षष्ठोऽध्यायः ॥

अथोत्तरासु विकारा भवन्ति ।

तृचर्चे पूर्वास्वेवर्तृत्तराः प्रत्येतव्याः ।

सर्वत्रान्यत्र ग्रहणात् ।

यथा पान्तं^१ पुरोजिती^२ विशो विश^३ आ त्वा
रथमि^४त्यनुष्टुभां गायत्र्योऽधिष्ठिताः ।

यज्ञायथा^५श्चान्त्या बृहती तथानुष्टुभौ पूर्वौ ।

मत्स्यपायि ते मह^६ इति प्रत्यस्मा^७ इति^८ चान्त्या

विश्वाः पृतना^९ इत्यतिजगती ।

उपरिष्ठाद् बृहती ।

अधा^{१०} हीन्द्रा^{११}मीषां^{१२} कङ्काः सुपर्णा^{१३} वि

रक्षो^{१४} मर्माणी^{१५}त्येतासु च विकाराः ।

बृहतीषु च सर्वासु ।

यथा पुनान^{१६}स्त्वामिद्धय^{१७}भि सोमा^{१८} परी-

(१) उ० १।२।१।१.

(२) उ० १।१।१।२।१. (३) उ० ७।२।१।२।१.

(४) उ० २।१।३।१. (५) उ० ६।२।१।१. यज्ञाय- B¹.

(६) उ० ६।२।२०।१. (७) उ० ६।३।२।१.

(८) इति omitted in B¹. (९) उ० ३।१।१।१.

(१०) आवधा (for अधा) B¹. (११) उ० १।१।२।३।१.

(१२) उ० २।३।५।१. (१३) उ० २।३।६।१.

(१४) उ० २।३।७।१. (१५) उ० २।३।८।१.

(१६) उ० १।१।९।१. (१७) उ० २।१।१।२।१.

(१८) उ० २।२।९।१. सो (for सोमा-) B².

तोषि^१ बण्महानि^२त्येतासु ।

दुहान ऊधः^३ स त्वं नश्चित्र^४ तरत्समुद्रं^५
नूनं पुनानो^६ बट् सूर्ये^७त्येवं षट्पञ्चाशत् ।

ककुबुणिक्तु चैवन्न सर्वासु ।

यथा पवस्व मधुमत्तमो^८ वयमु त्वामपूर्व्य^९ प्र
मंहिष्ठायै^{१०}त्येवं दशसु ।

स सुन्वायां^{११} चेमं मे वरुण श्रुधी हवमि^{१२}ति पि-
पीलिकमध्या^{१३} विराड्गायत्री ।

नदं वओदतीनामि^{१४}ति क्षुद्रपदोष्णिक् ।

युञ्जन्ति हरी^{१५} इत्य^{१६}नुष्टुप् ।

इन्द्र जुषस्वे^{१७}ति स्वराडनुष्टुप् ।

प्रत्नं पीयूषं^{१८} त्वे सोम प्रथमा^{१९} इत्येतौ^{२०}

(१) उ० ५।२।१२।१.

(२) उ० ९।१।९।१.

(३) उ० १।१।९।२.

(४) उ० २।१।१२।२.

(५) उ० २।२।९।२.

(६) उ० ५।२।१२।२.

(७) उ० ९।१।१।२. सूर्यस्ये B^१.

(८) उ० १।१।१६।१.

(९) उ० १।१।२।१.

(१०) उ० २।२।१७।१.

(११) Cp. उ० ४।१।१८।१.

(१२) उ० ७।३।६।१.

(१३) But cp. R̥gveda-Prātiśākhya XVI, 27.

(१४) उ० ७।१।९।१.

(१५) उ० १।१।२३।३.

(१६) हरीत्य. B^२.

(१७) उ० ३।१।२२।१.

(१८) उ० ७।१।३।१.

(१९) उ० ७।१।७।१.

(२०) सोमेत्येतौ B^२.

तृचौ सतोबृहत्यः ।

आ यः पुरं^१ श्रुधी हवं विपिपानस्ये^२ति
त्रिपदा विराजः ।

सुमन्मा वस्वी रन्ती सूनरी^३ति चैकपदा ।

तृचविकारश्च^४ ।

यत्र बाणा^५ यो नः स्वोऽरण^६ इति प-
ङ्क्ती(? = क्ति)पथ्ये ।

यो जागारा^७ग्निर्जागारे^८ति त्रिष्टुब्जंगत्यौ ।

अग्निर्जागारेति त्रिष्टुब् वा^९वृत्तितः ।

इन्द्रस्य बाहू^{१०} इति स्वराट् त्रिष्टुप् ।

स्वस्ति न^{११} इति विराट् त्रिष्टुप् ।

संक्रन्दनेने^{१२}ति च देवताधिकारात् ।

अग्ने तव श्रवो वय^{१३} इति षड्ऋचं षड्क्तयः ।

आद्ये विष्टारे ।

(१) उ० २।१।४।१.

(२) उ० २।१।१३।१.

(३) उ० ८।१।१४।१.

(४) -विकाराश्च B^१.

(५) उ० २।३।६।३.

(६) उ० २।३।८।३.

(७) उ० २।२।५।१.

(८) उ० २।२।६।१.

(९) त्रिष्टुब्वा · B^१.

(१०) उ० २।३।७।३.

(११) उ० २।३।९।३.

(१२) उ० २।३।१।२.

(१३) उ० २।२।१।१.

तृतीयाचतुर्थीपञ्चम्यः सतःपङ्क्तयः ।

सिद्धा विष्टारपङ्क्तयश्चान्त्याः^१ ।

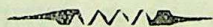
स्वराडेकेषाम् ।

ज्योतिष्मती जगती ।

समूहत्वादृचां च द्रवणात्तद्^२ द्रुतगमनात्स-
मुदच्छन्द इति हि^३ ब्राह्मणम् ।

प्रो ष्वस्मा^४ इति शक्वर्यः शक्वर्यः ।

इति सप्तमोऽध्यायः ॥

(१) -पङ्क्तयो वाश्वांत्या B¹.

(२) द्रवणाच्च B¹, द्रवणात्त-B².

(३) हि omitted in B¹. (४) उ० ९।१।१४।२.

अथ च्छन्दसां वर्णाः^१ ।

शुक्ला गायत्र्यः ।

सारङ्गा उष्णिहः ।

पिशङ्गरूपिण्यः ककुभः ।

कृष्णा अनुष्टुभः ।

बृहत्यो रोहिताः ।

नीलाः पङ्क्तयः ।

त्रिष्टुभः सुवर्णाः ।

गौरा जगत्यः ।

नकुला एकपदाः ।

द्विपदा बभ्रवः ।

पृश्नयो विराजः ।

अतो यान्यन्यानि च्छन्दांसि श्यावानि भ-

वन्ति ॥

अथ देवताः^२ ।

अग्निर्गायत्र्याः ।

(१) Cp. पिङ्गलच्छन्दःसूत्र ३।६५, ऋग्वेदप्रातिशाख्य १७।१३-१८.

(२) Cp. शुक्लयजुःसर्वानुक्रमसूत्र, अ० ४ ; ऋग्वेदप्रातिशाख्य १७। ६-१२; पिङ्गलच्छन्दःसूत्र ३।६२-६३; बृहद्देवता ८।१०५-१०६.

सवितोष्णिक्ककुभोः ।

अनुष्टुभां सोमः ।

बृहत्या बृहस्पतिः ।

पङ्क्तीनां मित्रावरुणौ ।

वसवो वा ।

त्रिष्टुभामिन्द्रः ।

वैश्वदेवो जगत्याः ।

आदित्यानां विराजः ।

अथ प्राजापत्यान्यतिच्छन्दांसि ।

वायव्यानि विच्छन्दांसि भवन्ति ।

द्विपदाः पुरुषदेवताः ।

ब्राह्म्य एकपदा इति ।

इत्यष्टमोऽध्यायः ।

ब्राह्मणात्ताण्डिनश्चैव
 पिङ्गलाच्च महात्मनः ।
 निदानादुक्थशास्त्राच्च
 छन्दसां ज्ञानमुद्धृतम् ॥ १ ॥
 यस्माच्च च्छादिता देवा-
 र्छन्दोभिर्मृत्युभीरवः ।
 छन्दसां तेन च्छन्दस्त्वं
 ख्यायते वेदवादिभिः ॥ २ ॥
 यथा छन्दोभिराच्छन्नान्
 देवान्मत्स्यानिवोदके ।
 न ह्यपश्यत्पुरा मृत्यु-
 रमृतत्वं ततो गताः ॥ ३ ॥
 छन्दोविदेव विप्रस्तु
 धर्मतस्तद्गुणाश्रितः ।
 छन्दसामेति सालोक्य-
 ममृतत्वं च गच्छति ॥ ४ ॥
 इत्याह गार्ग्यो गार्ग्यः ।

इत्युपनिदानं समाप्तम् ॥

(१) आच्छन्ना B¹. (२) गतो B¹.

(३) इति छन्दः समाप्तः (for इत्युपनिदानं समाप्तम्) B².

३३

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ १ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ २ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ३ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ४ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ५ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ६ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ७ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ८ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ९ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १० ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ ११ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १२ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १३ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १४ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १५ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १६ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १७ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १८ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ १९ ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

॥ २० ॥ अथ श्रीगणेशस्तोत्रम् ॥

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI BHAVANA TEXTS.

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ, M. A.

No. 1—The Kiraṇāvali Bhāskara, a Commentary on Udayana's
Kiraṇāvali, Dravya section, by Padmanābha Miśra.

Ed. with Introduction and Index by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 1-12

No. 2—The Advaita Chintāmaṇi, by Rāṅgoji Bhaṭṭa,
Ed. with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste
Sāhityāchārya. Rs. 1-12

No. 3—The Vedānta Kalpalatikā, by Madhusūdana Sarasvatī.
Edited with Introduction etc. by Rāmājñā Pāṇḍeya Vyā-
karaṇāchārya. Rs. 1-12

No. 4—The Kusumāñjali Bodhanī, a Commentary on Udayana's
Theistic Tract, Nyāya Kusumāñjali, by Varadarāja.
Ed. with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A., Rs. 2-0

No. 5—The Rasasāra, a Commentray on Udayana's Kiraṇāvali, Guṇa
Section, by Bhaṭṭa Vāḍindra.
Ed. with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A. Rs. 1-2

No. 6--(Part I)—The Bhāvanā Viveka by Maṇḍana Miśra, with a Com-
mentary by Bhaṭṭa Umbeka.
Ed. with Introduction etc. by M. M. Gaṅgānātha
Jhā, M. A., D. Litt. Rs. 0-12

No. 6--(Part II)—Ditto Ditto Rs. 0-12

No. 7--(Part I)—The Yoginihṛdaya dīpikā, by Amṛtānanda Nātha,
being a Commentary on Yoginihṛdaya, a part of
Vāmakeśvara Tantra.

Ed. with Introduction etc. by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 1-8

No. 7--(Part II) Ditto Ditto Rs. 1-4

No. 8—The Kāvyaḍākinī, by Gaṅgānanda Kavindra.
Ed. with Introduction etc. by Jagannātha S'āstri Hoshing
Sāhityopādhyāya. Rs. 0-10

- No. 9—(Part I)—The Bhakti Chandrikā, a Commentary on S'āṇḍilya's
Bhaktisūtras, by Nārāyaṇa Tirtha.
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 0-15
- No. 10—(Part I)—The Siddhāntaratna, by Baladeva Vidyābhūṣaṇa.
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 1-2
- No. 10—(Part II)—Do. Do. Rs. 2-12
- No. 11—The S'rī Vidyā Ratna Sūtras, by Gauḍapāda, with a Com-
mentary by S'āṅkarāraṇya.
Ed. with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste
Sāhityāchārya. Rs. 0-9
- No. 12—The Raṣapradīpa, by Prabhākara Bhaṭṭa.
Ed. with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste
Sāhityāchārya. Rs. 1-2
- No. 13—The Siddhasiddhānta Saṅgraha, by Balabhadra.
Ed. with Introduction by Gopinath Kaviraj, M. A. Rs. 0-14
- No. 14—The Triveṇikā, by Āśādhara Bhaṭṭa.
Ed. with Introduction by Baṭukanātha S'armā Sāhityo-
pādhyāya, M. A. and Jagannātha S'āstri Hoshing Sāhityo-
pādhyāya. Rs. 0-14
- No. 15—(Part I)—The Tripurārahasya. (Jñāna Khaṇḍa)
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj, M.A.
Rs. 0-14
- No. 15—(Part-II)—Do. Do. Rs. 2-4
- No. 15—(Part III)—Do. Do. Rs. 2-0
- No. 15—(Part IV)—Do. with Introduction, etc. by Gopinath
Kaviraj, M. A.
- No. 16—The Kāvya Vilāsa, by Chirañjīva Bhaṭṭāchārya.
Ed. with Introduction etc. by Baṭukanātha S'armā
Sāhityopādhyāya, M. A. and Jagannātha S'āstri Hoshing
Sāhityopādhyāya. Rs. 1-2
- No. 17—The Nyāya Kalikā, by Bhaṭṭa Jayanta.
Ed. with Introduction by M. M. Gaṅgānātha Jhā, M. A.,
D. Litt. Rs. 0-14

- No. 18-(Part I)-The Gorakṣa Siddhānta Saṅgraha.
Ed. with a Prefatory Note by Gopinath Kaviraj,
M. A. Rs, 0-14
- No. 19-(Part. I)-The Prākṛita Prakāśa by Vararuchi with the
Prākṛita Sañjīvanī by Vasantarāja and the
Subodhinī by Sadānanda.
Ed. with Prefatory note etc. by Batuk Nath
S'armā, M. A. and Baladeva Upādhyāya, M. A.
Rs 2-4
Rs. 2-12
- No. 19-(Part.II) Ditto Ditto
- No 19-(Part. III) Introduction etc. (In Preparation.)
- No. 20-The Mānsatattvaviveka by Viśvanātha Nyāyapañchānana
Bhaṭṭāchārya.
Edited with Introduction etc. by P. Jagannātha
S'āstri Hoshing Sāhityopādhyāya, with a Foreword by Pandit
Gopi Nath Kavirāja, M. A., Principal, Government Sanskrit
College, Benares. Rs. 0-12
- No. 21-(Part I) The Nyāya Siddhānta Mālā by Jayarāma Nyāya
Pañchānana Bhaṭṭāchārya,
Edited with Introduction etc. by Mangal Deva
S'āstri M. A., D. Phil. (Oxon), Librarian, Govt.
Sanskrit Library, Sarasvati Bhavana, Benares.
Rs. 1-2
Rs. 2-0
- No. 21-(Part-II) Ditto Ditto
- No. 22-The Dharmānubandhi S'lokachaturdaśī by S'ri S'eṣa Kṛṣṇa
with a Commentary by Rāma Pandit.
Edited with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri
Khiste Sāhityāchārya, Assistant Librarian, Government
Sanskrit Library, Saraswati Bhavana, Benares. Rs. 1-0
- No. 23-Navarātrapradīpa by Nanda Pandit Dharmādhikārī.
Ed. with Introduction etc. by Vaijanātha S'āstri Varakale,
Dharmaśāstra-S'āstrī, Sādholāl Research Scholar, Sanskrit
College, Benares, with a Foreword by P. Gopinath
Kaviraj, M. A., Principal, Government Sanskrit College,
Benares. Rs. 2-0
- No. 24-The S'ri Rāmatāpinīyopaniṣad with the Commentary called Rā-
ma Kāśikā in Pūrvatāpinī and Ānandanidhi in Uttaratāpinī
by Ānandavāna.

- Ed. with Introduction etc. by Anantarāma S'āstri Vetāla
Sāhityopādhyāya, Post-Achārya Scholar, Govt. Sanskrit
College, Benares, with a Foreword by Pandit Gopi Nātha
Kavirāja, M. A., Principal, Government Sanskrit College,
Benares. Rs 3-12
- No. 25-The Sāpīṇḍyakalpalatikā by Sadāśivadeva alias Āpadeva
with a commentary by Nārāyaṇa Deva.
Edited with Introduction etc. by Jagannātha S'āstri Hosiṅga,
Sāhityopādhyāya, Sādholāl Research Scholar, Govt. Sanskrit
College, Benares. Rs. 1-4.
- No. 26-The Mṛgāṅkalekhā Nāṭikā by Viśvanātha Deva Kavi.
Edited with Introduction etc. by Nārāyaṇa S'āstri Khiste
Sāhityāchārya, Asst. Librarian, Government Sanskrit
Library, Benares. Rs. 1-0
- No. 27-The Vidvachcharita Pāṇchakam By Nārāyaṇa S'āstri Khiste,
Sāhityacharya, Assistant Librarian, Govt. Sanskrit College,
Library, Sarasvati Bhavana, Benares. With an Introduction
by Gopināth Kaviraja, M. A., Principal, Govt. Sanskrit
College, Benares. Rs 2-0
- No. 28-The Vrata Kos'a by Jagannātha S'āstri Hosiṅga Sāhityo-
pādhyāya, late Sadholal Research Scholar, Sanskrit College,
Benares. With a Foreword by S'rī Gopinātha Kaviraja, M.A.,
Principal, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 4-0
- No. 29-The Vṛitti dipikā By Mauni S'rī Kṛṣṇa Bhatta.
Edited with Introduction etc. by Pt. Gangadhara S'āstri Bhā-
radvāja, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 1-2
- No. 30-The Padārtha Mandanānam By S'rī Venidatta.
Edited with Introduction etc. by Pandit Gopāla S'āstri
Nene, Professor, Govt. Sanskrit College, Benares. Rs. 0-14
- No. 31 (Part I)-The Tantraratna by Pārtha Sārathi Miśra.
Edited by M. M. Dr. Ganganatha Jha, M. A., D.
Litt, Vice-Chancellor, Allahabad University,
Allahabad Rs. 1-14
- No. 32-The Tattvasāra by Rākhāldasa Nyāyaratna.
Edited with Introduction etc. by Harihara S'āstri, Benares
Hindu University.
- No. 33-The Nyaya Kaustubha (Part I) by Mahadeva Puntamkar.
Edited with Introduction etc. by Umes'a Miśra, M. A.,
Allahabad University, Allahabad.

- No. 34-(Part I) The Advaita Vidyātilakam by S'rī Samarapuṅgava
Dikṣita. With a Commentary by S'rī Dharmayya Dikṣita.
Edited with Introduction, etc, by Ganapāti Lal Jha M. A.,
Sadholal Research Scholar, Govt. Sanskrit Library, Benares.
- No. 35-The Dharma Vijaya Nāṭaka by Bhūdeva S'ukla.
Edited with Introduction etc, by Pandit Nārāyaṇa S'āstri
Khiste, Asst. Librarian, Govt. Sanskrit Library, Benares.
- No. 36-The Ananda Kanda Champu, by Mitra Misra.
Edited, with a Foreword by Gopinath Kaviraj, M. A., by
Nanda Kishore Sāhityācharya, Research Scholar, Sanskrit
College, Bonares.

THE PRINCESS OF WALES SARASVATI

BHAVANA STUDIES :

Edited by

GOPINATH KAVIRAJ, M. A.

Vol. I—

- (a) Studies in Hindu Law (1) : its Evolution, by Gaṅgānātha Jhā.
- (b) The View-point of Nyāya Vaiśeṣika Philosophy, by Gopinath Kaviraj.
- (c) Nirmāṇa Kāya, by Gopinath Kaviraj. Rs. 1-12

Vol. II—

- (a) Paraśurāma Miśra alias Vāṇī Rasāla Rāya, by Gopinath Kaviraj.
- (b) Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. G. A. Jacob.
- (c) S'tudies in Hindu Law (2):—its sources, by Gaṅgānāth Jha.
- (d) A New Bhakti Sūtra, by Gopinath Kaviraj.
- (e) The System of Chakras according to Gorakṣa nātha, by Gopinath Kaviraj.
- (f) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj.
- (g) Hindu Poetics, by Batuka nātha S'armā.
- (h) A Seventeenth Century Astrolabe, by Padmākara Dvivedi
- (i) Some aspects of Vira S'aiva Philosophy, by Gopinath Kaviraj
- (j) Nyāya Kusumāñjali (English Translation), by Gopinath Kaviraj.
- (k) The Definition of Poetry, by Nārāyaṇa S'āstri Khiste.
- (l) Sondala Upādhyāya, by Gopinath Kaviraj. Rs. 5

Vol. III—

- (a) Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. G. A. Jacob.
- (b) Studies in Hindu Law (3): Judicial Procedure: by Gaṅgānātha Jha.
- (c) Theism in Ancient India, by Gopinath Kaviraj.
- (d) History and Bibliography of Nyāya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj.
- (e) Naiṣadha and S'ri Harṣa by Nilakamala Bhaṭṭāchārya.
- (f) Indian Dramaturgy, by P. N. Patankar. Rs. 5

Vol. IV—

- (a) Studies in Hindu Law (4): Judicial Procedure: by Gaṅgā-nātha Jha.
- (b) History and Bibliography of Nyāya Vaiśeṣika Literature, by Gopinath Kaviraj.
- (c) Analysis of the Contents of the Rgveda-Prātiśākhya, by Maṅgala Deva S'āstrī.
- (d) Nārāyaṇa's Gaṇita kaumudī, by Padmākara Dvivedi.
- (e) Food and Drink in the Ramayanic Age, by Manmatha nātha Roy
- (f) Satkāryavāda: Causality in Sāṅkhya, by Gopinath Kaviraj
- (g) Discipline by Consequences, by G. L. Sinha.
- (h) History of the origin and expansion of the Aryans. by A. C. Ganguly.
- (i) Punishments in Ancient Indian Schools, by G.L. Sinha. Rs 5

Vol. V—

- (a) Ancient Home of the Aryans and their migration to India, by A. C. Ganguly.
- (b) A Satrap Coin, by Shyamalal Mehr.
- (c) An Estimate of the Civilisation of the Vanaras as depicted in the Rāmāyaṇa, by Manmatha nātha Roy.
- (d) A Comparison of the Contents of the Rgveda, Vajasaneya, Taittirīya & Atharvaveda Prātiśākhyas, by Maṅgala Deva S'āstrī.
- (e) Formal Training and the Ancient Indian Thought, by G.L. Sinha.
- (f) History and Bibliography of Nyāya Vais'eṣika Literature, by Gopinath Kavirāj.
- (g) A Descriptive Index to the names in the Rāmāyaṇa, by Manmatha nātha Roy.
- (h) Notes and Queries, (1) Virgin Worship, by Gopinath Kaviraj. Rs. 5

Vol. VI—

- (a) Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. G. A. Jacob..
- (b) Some Aspects of the History and Doctrines of the Nāthas, by Gopinath Kaviraj.
- (c) An Index etc. the Ramayana, by Manmatha nātha Roy.
- (d) Studies in Hindu Law by M. M. Gaṅganatha Jha.
- (e) The Mimamsa manuscripts in the Govt. Sanskrit Library (Benares), by Gopinātha Kavirāj.
- (f) Notes and Queries, by Gopinātha Kavirāj.

Vol. VII.

- (a) Bhamaha and his Kavyalankara, by Batukanatha S'arma and Baladeva Upadhyaya.
- (b) Some variants in the readings of the Vais'eṣika Sūtras, by Gopinātha Kavirāj.
- (c) History and Bibliography of Nyāya Vais'eṣika Literature, by Gopinātha Kavirāj.
- (d) An attempt to arrive at the Correct meaning of some obscure Vedic words, by Sitāram Joshi.
- (e) A comparison of the contents of the Rig Veda, Vajasaneya, Taittiriya, and Atharva Veda (Chāturadhyāyika) Prātisā-khyas, by Mangal Deva Shāstri.
- (f) An Index to the Rāmāyana, by Manmatha Nāth Roy.
- (g) An Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. J. A. Jacob.
- (h) Gleanings from the Tantras, by Gopinātha Kavirāj.
- (i) The date of Madhusudana Saraswati, by Gopinātha Kavirāj.
- (j) Descriptive notes on Sanskrit Manuscripts, by Gopinātha Kavirāj.
- (k) A note on the meaning of the term Parārdha, by Umes'a Mis'ra.

Vol. VIII. (In progress)

- (a) Indian Philosophy, by Taraknath Sanyal.
- (b) An Index to the Rāmāyana, by Manmatha Nath Roy.
- (c) Index to S'abara's Bhāṣya, by the late Col. J. A. Jacob.

To be had of

The Superintendent

Government Press, U. P.,

Allahabad.

